

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Nika Budišćak

ODNOS RELIGIJE PREMA SOCIJALNOJ INTEGRACIJI I SOCIJALIZACIJI

Završni rad

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Nika Budišćak

ODNOS RELIGIJE PREMA SOCIJALNOJ INTEGRACIJI I SOCIJALIZACIJI

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stipan Tadić

Sumentor: dr. sc. Petar Bilobrk

Zagreb, 2023.

Sažetak

Religija predstavlja kompleksan pojam koji je u međuodnosu s mnogim društvenim odrednicama, a posebice s procesima integracije i socijalizacije. Budući da je riječ o neophodnim procesima kako bi se pojedinac uklopio u svoju okolinu, a stoga i zadovoljio osnovne životne potrebe, oni imaju ključnu ulogu u razvoju ličnosti i određivanju tijeka društvenog života.

U ovome radu istraživat će se odnos religije i dvaju spomenutih procesa, odnosno na kakav način religija povezuje članove jednog društva i određuje njihove vrijednosti. Kako bismo došli do spoznaje, potrebno je postaviti niz pitanja. Možemo li tvrditi da je odnos religije i integracije neupitan? Kakvu ulogu u socijalnoj integraciji igraju religijski nauk, obredi i simboli? Kakva je priroda odnosa identiteta, nacionalnosti i religije? Postoji li značajan jaz između vrijednosti religioznih pojedinaca, ateista i neodlučnih? Je li čovjeku religioznost urođena?

Nadalje, provedena istraživanja ukazuju na postojanje sve većeg rascjepa između idealističkog religioznog pristupa i sustavnih promjena koje zahvaćaju društvo uslijed procesa modernizacije, kao i na širenje *skepticizma*. Kako bi se prilagodila tim promjenama, Crkva postupno preuzima opće humanističke vrijednosti pod cijenu vlastitih ideala čime narušava svoj autoritet.

Ključne riječi: *Religija, Religija i društvo, Socijalna integracija, Socijalizacija, Uloga religije u odgoju, Odnos Crkve i društva, Društvene promijene*

Summary

Religion is a complex concept that is interconnected with many other social determinants, especially with integration and socialization process. Since these are necessary processes in order for an individual to fit into his environment and therefore to satisfy basic life needs, they have a key role in personality development and determining the course of social life.

This paper will investigate the relationship between religion and the two mentioned processes, i. e. in what way religion connects the members of a society and determines their values. In order to reach that conclusion, it is necessary to ask a series of questions. Can we claim that the relationship between religion and integration is unquestionable? What role do religious teachings, rituals and symbols play in social integration? What is the nature of the relationship between identity, nationality and religion? Is there a significant gap between the values of religious individuals, atheists and undecideds? Are religious beliefs innate to man?

Furthermore, the pre-existing research indicates the existence of increasing gap between the idealistic religious approach and the systemic changes affecting society as a result of the modernization process, as well as the spread of skepticism. In order to adapt to these changes, the Church is gradually taking over general humanist values at the cost of its own ideals, thus undermining its authority.

Key words: *Religion, Religion and society, Social integration, The role of religion in upbringing, The relationship between Church and society, Social changes*

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Religija i društvo	1
2.1 Religija kao društveni konstrukt	1
2.2 Religija i kolektivna svijest.....	2
3. Uloga religije u procesima integracije i socijalizacije	3
3.1 Može li čovjek biti bez religije?.....	3
3.2 Religija i integracija.....	4
3.3 Integracijska moć religijskog nauka, obreda i simbola	4
3.4 Povezanost religije, identiteta i nacionalnog obličja	6
3.5 Religija i odgoj.....	7
3.5.1 Moralni odgoj.....	8
3.5.2 Osobne vrijednosti	9
3.5.3 Obiteljske vrijednosti	9
3.5.4 Opće humane vrijednosti.....	10
4. Zaključak	11
Literatura	12

1. Uvod

Prije svega, možemo reći da je Emile Durkheim definirao srž religije kada je rekao da je ona »izrazito društvena stvar«. Pod tim pojmom možemo razlikovati brojne definicije koje će je opisati iz različitih perspektiva, međutim ne na tako apstraktan i ujedno direktan način na koji je to izveo Durkheim.

Prema definiciji Hrvatske enciklopedije, religija je sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i čina kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetomu, a on može biti subjektivan i objektivni. Subjektivni odnos odražava se u osobnom štovanju i klanjanju pa je riječ o religioznosti, dok se objektivni odnos prema svetom temelji na riječima (molitvenim, vjeroispovjednim, dogmatskim i pravnim obrascima), gestama (obredima), predmetima (sakralnim predmetima i objektima) i religijskoj zajednici odnosno religijskoj ustanovi.

Sljedeći nam bitan pojam jest socijalna integracija koja označava proces povezivanja i ujedinjavanja pojedinaca i skupina u funkcionalno usklađenu cjelinu te istovremeno prihvatanje društvenih normi i standarda ponašanja koji pojedincu omogućavaju prihvaćenost i društvenu potporu (Hrvatska enciklopedija, 2021). Socijalna integracija ne bi bila u potpunosti moguća bez procesa socijalizacije. Durkheim je socijalizaciju definirao kao »podruštvljavanje čovjeka« pritom naglašavajući dominaciju koju imaju društveni uvjeti u oblikovanju pojedinca. Riječ je o dugotrajnim i složenim procesima u kojima pojedinac, u interakciji s društvenom okolinom razvija, oblikuje i uči društveno relevantne oblike doživljavanja i ponašanja (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Svi navedeni pojmovi su međusobno ovisni i određeni utjecajem razvoja onog drugog. U ovome radu stoga će se proučavati odnos religije prema socijalnoj integraciji i socijalizaciji tako što ćemo definirati religiju u kontekstu društva i njenog kolektivnog obilježja te u konačnici istražiti njezin utjecaj u odgoju, stvaranju društvenih veza i vrijednosti.

2. Religija i društvo

2.1 Religija kao društveni konstrukt

Kao konstrukt koji nastaje s čovjekom i u čovjeku, religija je po svojoj prirodi društvena i proizlazi iz zajednice. Njezin smisao temelji se na njezinoj društvenoj pripisivosti, sudbini religioznog ukorijenja i očitovanja u društvu (Šimundža, 1997). Religija se sastoji od unutarnjih i vanjskih obilježja koja se odnose na vjerski sadržaj, sustav vrijednosti, misiju, organizaciju te sljedbenike. Neovisno o

stajalištu koje zauzimamo prilikom njena proučavanja, kao ustanova vjerske zajednice i kao individualna svijest pojedinca religija ne mijenja svoj socijalni karakter (Šimundža, 1997).

Religija povezuje pojedince, omogućuje im da spoznaju jedno drugo te da pronađu zajednički smisao. Iako se s vremenom njezin oblik mijenja, ona se ne odriče društva, već s njime evoluirala. Ona ne može izgubiti svoju javnost niti lišiti vjernika svojih osnovnih prava (Šimundža, 1997). Vremenski i prostorno ustaljene religije utjecale su na povijesna razdoblja, kulture, pojedine narode i njihove mentalitete, a pritom valja spomenuti njihov neprestani odnos i doticaj s ostalim organiziranim oblicima društva. Spomenuta veza između religija i drugih organizacija te zajednica uvelike je određivala tijek povijesti, a ovisno o položaju religije spram drugih institucija, varirale bi i posljedice (ratovi, rasizam, pristranost prema klasama, osobama drugih vjeroispovijesti i sl.) (Šimundža, 1997).

Iako danas imamo uređena prava i slobode uokvirene različitim deklaracijama te drugim pravnim dokumentima, diskriminacija na temelju vrijednosti, ideologija, boje kože, spola, etniciteta, nacionalnog identiteta, vjerske opredijeljenosti i sl. i dalje sukobljava interese suprotstavljenih strana. Sukob tako obuhvaća vjernike i ateiste, koji još uvijek nastoje pomiriti svoje razlike (Šimundža, 1997). Daljnja istraživanja, međutim, ne slažu se u potpunosti s autorovom tezom, o čemu ćemo više govoriti u drugom djelu rada.

2.2 Religija i kolektivna svijest

Prema Emileu Durkheimu religija je imala veliku ulogu u integriranju pojedinaca u društvo jer je ona činila kolektivnu svijest, viđenje svijeta koje je bilo zajedničko svim članovima društva.

Kako i sam navodi u svojoj knjizi »Elementarni oblici religijskog života« (1912): »U religiji [...] ima nešto vječno čemu je suđeno da nadživi sve pojedinačne simbole u koje se religijska misao redom zaodijevala. Ne može biti društva koje ne osjeća potrebu da u pravilnim razmacima održava i jača kolektivne osjećaje i kolektivne ideje koje čine njegovo jedinstvo i osebnost.« (Durkheim, 1912: prema Mimica, 2008)

Nadalje, Durkheim je smatrao da će se kršćanski Bog, ususret sve upornijem udaljavanju ljudi od stare vjere, zamijeniti najvišim izvorom svekolike moralnosti koji su u ulogama svih starih bogova i svetih bića oduvijek štivali, a to je njihovo vlastito društvo. Bog će se stoga preobličiti u društvo, a vjerski osjećaj postat će osjećaj društvenosti što nas dovodi do zaključka da je religija izrazito društvena stvar (Durkheim, 1912: prema Mimica, 2008).

Religijske pretpostavke su kolektivnog karaktera i one izražavaju kolektivnu svijest. S druge strane, obredi su načini postupanja koji nastaju u okruženju okupljenih grupa i imaju za cilj izazvati, održati i okrijepiti njihova određena duhovna stanja (Durkheim, 1912: prema Mimica, 2008).

Kategorije religijskog podrijetla moraju biti društvene stvari i rezultat kolektivne misli. Nužnost kategorija temelji se na unutarnjoj moći koja sebi podređuje um iako nije opravdana nikakvim dokazom

te tako vlada razumom, izazivajući prihvaćanje bez prethodnog ispitivanja. Te homogene zamisli definiraju društvene odnose i zajednički život koji bez njih ne bi bio moguć (Durkheim, 1912: prema Mimica, 2008). Društvo zato ne može prepustiti kategorije slobodnoj volji pojedinca, naprotiv, svojim autoritetom vrši pritisak na svoje članove kako bi spriječilo razdore. Ako pojedinac ne ispoštuje opće društvene norme, društvo ga više ne smatra potpuno ljudskim i u skladu se s time prema njemu odnosi. Naš vlastiti autoritet koji je svojstven našem umu čini da s povjerenjem prihvaćamo njegove nagovore. Međutim, riječ je o autoritetu društva (Durkheim, 1912: prema Mimica, 2008) koji usvajamo socijalizacijom.

3. Uloga religije u procesima integracije i socijalizacije

Uloga religije i vjerskih zajednica u društvu predstavlja izazovni predmet znanstvenog proučavanja. Budući da je riječ o kompleksnom problemu, podložnom brojnim promjenama, on zahtijeva specifičnu metodologiju i kontinuirana istraživanja (Grubišić i Zrinščak, 1999). Ovaj će dio rada biti izravno posvećen njegovoj glavnoj tematici, a to je odnos između religije i osnovnih društvenih procesa, integracije i socijalizacije. Može li čovjek biti čovjek bez religije? U kakvom su odnosu religija i odgoj, a u kakvom religija, identitet i etnicitet? Možemo li religiju promatrati kao integrativnu snagu?

3.1 Može li čovjek biti bez religije?

Kada bismo opisali čovjeka, prije svega bismo mogli reći da je on kompleksno biće koje se uvelike razlikuje od ostalih bića. Osim što je obdaren razumom i mogućnošću djelatnosti, političnosti i simboličnosti, čovjek posjeduje transcendentalnost koja mu omogućuje da spozna mnogo više od osjetilnog svijeta (Vaško, 2017). On je bačen u egzistenciju i ovisno o mjestu u kojem je rođen, prisiljen je suočiti se s različitim okolnostima u skladu sa svojim mogućnostima. Za vrijeme svoga životnoga vijeka, neprestano pokušava stvarati odnos sa svijetom u kojem se nalazi i otkriti smisao svojega postojanja. Prema Vaško (2017) »čovjek, odnoseći se navraćanjem i odvrćanjem prema svojoj bačenosti, dok egzistira, slobodom vlastite odluke izdvaja onaj dio koji je za njega u pojedinom trenutku najrelevantniji«. Spomenuta autorica pritom postavlja pitanja Je li religioznost urođena datost i ako jest, kakva je veza između društveno utemeljenih religija i prirodnog osjećaja religioznosti.

Povezanost čovjeka s religioznim pronalazi izvor u njegovoj psihi, duhu i svijesti te samim time ovisi o iskustvu svakog zasebnog pojedinca, čime dobiva subjektivni karakter. Religija je stoga intimna stvar pojedinca (Vaško, 2017). U skladu s time, čovjek može biti duhovan i imati religiozni osjećaj bez religije kao oslonca (Vaško, 2017). Pritom ne treba zanemariti da je religija društvena tvorevina koja podrazumijeva određena pravila, vrijednosti i norme. Međutim, važno je razlikovati pojmove religije,

koja je dio objektivne sfere i religioznog osjećaja, koji je privatna izbor svake osobe. Vaško (2017) smatra da društvo » treba ostaviti pojedincu na izbor hoće li ju te kako prakticirati«.

3.2 Religija i integracija

Povijesno gledajući, ljudi su u religiji pronalazili zajedničko rješenje kako bi prevladali postojeće opasnosti i postali jači. U svim predmodernim društvima religija je poticala i uzrokovala rane integracijske procese igrajući ulogu bitnog čimbenika koji je stvarao jak osjećaj kohezije, kolektiviteta i solidarnosti koji je presudan da bi se jedno društvo uopće ostalo (Grubišić i Zrinščak, 1999). Mnogi antropolozi smatraju religiju jamcem i sredstvom društvene stabilnosti.

Religija je stoga imala presudnu integrativnu funkciju u nepogodnim razdobljima poput ratova, gladi, nesreća, prirodnih nepogoda, bolesti (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Osim spomenutih primjera, autor navodi i efikasnost religije u »rješavanju društvenih kriza, stišavanju panike, uklanjanju razdora i ublažavanju straha« te zaključuje da »religija djeluje kao moćni i nezamjenjivi uzročnik društvene kohezije, solidarnosti i jačanja međusobne povezanosti«.

Međutim, njezin utjecaj nije isti ako govorimo o više različitih kultura i vjera. Naprotiv, koliko religija integrira jednu zasebnu zajednicu, ona može potaknuti i postati opravdanje za sukobe između zajednica koje ne dijele ista uvjerenja, ideale i vrijednosti (prostori gdje religije predstavljaju moćnu političku ideologiju poput Alžira i Indonezije što se uglavnom odnosi na islam, hinduizam i židovstvo) (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Religija kao ideologija postaje sredstvo promicanja mržnje i neprijateljstva. Kao primjer autor navodi ratne sukobe na području Alžira koji su započeli muslimanski fundamentalisti.

3.3 Integracijska moć religijskog nauka, obreda i simbola

U svakoj religiji možemo razlikovati tri povezana djela koja ju tvore, a to su religijski nauk ili sveto učenje, religijski obred ili sveti kult i religijski simbol odnosno sveti znak (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Važnost prvog djela počiva na istom vjerovanju bez odstupanja koje okuplja zajednicu i jača oslabljene veze, dok religijski obred upotpunjuje temelj nauka. Sveto učenje možemo osporavati, a kod religijskog obreda je to teže postići. Jukić prema Grubišić i Zrinščak (1999) smatra da obredni činovi imaju funkciju povezati osobe koje imaju jednako sakralno iskustvo, a ne zajedničko učenje. Kao primjer navodi kult kojeg smatra najefikasnijim čimbenikom integracije i koji »pospješuje jedinstvo, okupljenost i povezanost zajednice, bilo obitelji, roda, plemena ili naroda« te koristi očuvanju i jačanju društvenog poretka.

Primjerice, u starokineskom društvenom poretku obredi su prije svega bili sredstva za održavanje tog poretka i javnog reda, a ne božanskih naloga. Iz tog razloga religijske su ceremonije bile detaljno organizirane i propisane te su tadašnjim vladarima osiguravale moć i vlast bez priznavanja božanstva

(Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Prema autoru, obredi su se morali izvoditi s istinskim zanosom jer bi se u suprotnome mehanizam raspao.

Kao drugi primjer izdvaja pučku religiju koja se iskazuje slavljenjem blagdana i hodočašćenjem u poznata prošteništa. S druge strane, tradicionalne folklorne svečanosti povezuju ljude i jačaju zajedništvo te tako pomažu ljudima da izgrade svoj vlastiti identitet (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Blagdani također imaju važnu ulogu u povezivanju članova društva. Budući da predstavljaju prilike za uzajamne posjete, obiteljska druženja, pomoć i zajedništvo, blagdanski običaji podsjećaju čovjeka na to da je dio duge tradicije i šire zajednice. Upravo na pučkim slavljinama ljudi susreću, upoznaju, nalaze i prepoznaju različite osobe s kojima se potom zbližavaju. Takvi događaji omogućuju: viđanje srodnika i prijatelja, zbornu mjesto baštinika iste tradicije, priliku za povratak iseljenika te potiču masovno sudjelovanje naroda u vjerskim obredima. Društvena skupina na taj se način potvrđuje i u sebi razvija osjećaj povjerenja (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999)

Kada je riječ o simbolima, prije svega moramo uzeti u obzir da se zbiljnost ne sastoji samo od pojava, nego i od njihovih značenja. Tako religijski simboli spajaju zajednice u cjelinu, a ono što je duhovno razjedinjeno pokušavaju duhovno ujediniti te tako povezati društveno oslabljene odnose (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Kao primjer, autor izdvaja nebo koje u gotovo svim narodima predstavlja onostranost božanskog, dok su prirodne pojave izraz stvaralačke i rušilačke moći bogova. Tako u bibliji možemo pronaći pojave koje najavljuju dolazak sudnjeg dana, kao što je nestajanje rijeka Eufrat i Tigris. Iako je došlo do intenzivnih procesa modernizacije i sekularizacije, simboli nisu izgubili svoj smisao što Jukić objašnjava njihovim utemeljenjem u podsvjesnim područjima ljudske duše.

Ako želimo obuhvatiti širi kontekst religije i integracije, neophodno je spomenuti kršćanstvo. Ono se u velikoj mjeri pokorilo zemaljskim zakonima razvitka i društvenoj uvjetovanosti. Još od Konstantina na dalje, Crkva se podredila državi i taj savez iskorištavala u svrhu vođenja ratova, ubiranja poreza, pomaganju saveznika, obrane od neprijatelja te u svrhu pristupanja politici. Kako bi ojačala svoj položaj, okupljala je siromašni puk pod izgovorom kršćanske zastave i simbola (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Jukić navedeni potez naziva »tužnom pretvorbom kršćanskoga križa u nekršćanski mač«.

U prošlosti je kršćanstvo stoga imalo funkciju isključivog čimbenika poticanja i učvršćivanja narodne svijesti i mjesto okupljanja pripadnika iste države te je religija služila kao jedino sredstvo preživljavanja i opstanka. U hrvatskom narodu ono je postalo najstabilnijom točkom društvenog, političkog i vojničkog okupljanja pučana u borbi za opstanak u prostoru i vremenu, počevši još od suočavanja s velikom islamskom civilizacijom i njenom religijom, sve do Drugog svjetskog rata i stupanja socijalističkog poretka (Grubišić i Zrinščak, 1999).

Kakve su uloge religije u integraciji hrvatskoga naroda u suvremenom dobu? Vjerski nauk nije naročito utjecao na našu društvenu koheziju jer je njegovo poznavanje u narodu poprilično površno. Međutim i dalje možemo govoriti o temama koje su pripovijedane na našim prostorima s ciljem uspostavljanja oporbene svijesti poput starozavjetne metafore o izlasku iz ropstva židovskog naroda ili

simbolike oslobođenja iz Egipta te simboličnog značenja hoda kroz pustinju i očekivanja dolaska u obećanu zemlju (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Takva tematika utjecala je na zajedničko poimanje svijeta, vjeru u onostranost i smisao povijesnih događaja, ovostranu borbu, zemaljsko oslobođenje, svjetovnu pravdu i neizbježni kraj svih totalitarnih sustava.

U odnosu na spoznaju i vjerski nauk, integracijska funkcija kršćanstva u našem je narodu više došla do izražaja zahvaljujući svečanostima obreda i očitovanju simbola. Neophodno je istaknuti pučki katolicizam koji odražava svoj utjecaj na masovnim obrednim okupljanjima, hodočašćima, u slavljenju crkvenih blagdana i nacionalnih obljetnica, pohodima prošteništima i svetištima, marijanskim pobožnostima i nacionalnim zaštitnicima (Nin, Solin, Marija Bistrica i Međugorje, Sinj i Trsat) (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Dakle, simboli i znakovi ključan su integracijski čimbenik.

Grubišić i Zrinščak (1999) navode »Zato na prvo mjesto dolaze simboli i znakovi: križevi i grbovi, zastave i svetački kipovi, propovijedi i zborna pjevanje, liturgijski skupovi i blještave procesije. Ne smijemo naravno prešutjeti činjenicu da u svemu tome nisu bili na djelu samo kršćanski razlozi, nego i politička suprotstavljanja (Jukić, 1997.:296) «. Religijski obredi tako osvještavaju narod o njegovoj prošlosti i jača njegovu oporbu prema suprotnim ideologijama.

Razlike između teološkog učenja i obrednih stvarnosti mogu dovesti do različitih nesporazuma te tako na razini nauka možemo voditi dijalog s marksističkim ateizmom, a na razini obreda opirati vladajućem društvenom poretku. Obred stoga postaje medij iskazivanja političke neposlušnosti i pobune (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Primjerice, za vrijeme domovinskog rata integracija se uglavnom odvijala posredstvom religijskih simbola ili svetih znakova, dok je funkcija sakralnih obreda u odnosu na njih bila zanemariva. Na televiziji su se najčešće prikazivali križevi u pravoslavaca, krunice u katolika i zelena boja u muslimana. S obzirom na to da su suprotstavljene zemlje bile različitih konfesija, religijski simboli bili su najbolje rješenje za međusobno razlikovanje i raspoznavanje (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999). Veliku ulogu u stvaranju neprijateljskog ozračja imale su kršćanske i islamske institucije koje su nastojale međusobno opovrgnuti bogomolje i osnovne simbole (Jukić prema Grubišić i Zrinščak, 1999).

Kada je riječ o uništavanju crkvenih građevina, Jukić pretpostavlja da je njihovo rušenje simbolički predstavljalo pogođeno »središte svijeta« neprijatelja odnosno »najodlučniji simbol njihove moći i snage«. Iz toga možemo zaključiti da za vrijeme rata religijski nauk i obredi zauzimaju podređen položaj u odnosu na religijske simbole i njihova značenja.

3.4 Povezanost religije, identiteta i nacionalnog obličja

Uloga religije u određivanju i zaštiti identiteta poprilično je bitna za svakog pojedinca. Ona posreduje samorazumijevanju i samodefiniranju te tvori uporište osebnosti svake osobe, određujući ono prema čemu ona jest to što jest i što je izdvaja od svih ostalih članova društva (Ćimić, 2005). S obzirom na to da je religija ujedno ideal i društveni fenomen čije je područje djelovanja je neograničeno, ona sa

sobom nosi potencijal za inovacije, međutim one nisu pošteđene rizika koje sa sobom donose različiti interesi. Također, ona ne može zaustaviti i promijeniti socijalnu evoluciju, stoga bismo mogli reći da Crkva i druge vjerske zajednice više osnažuju nego što stvaraju veze zajedništva (Ćimić, 2005).

Kada govorimo o povezanosti religije i etniciteta, važno je uzeti u obzir da su one zasebne kategorije, međutim kada ih usporedimo, možemo uočiti određene dodirne točke (Kumpes, 1989). Oba segmenta možemo protumačiti kao okvire pripadanja te unatoč činjenici da imaju univerzalističkog u svome sadržaju, svojim pripadnicima određuju jedinstveni pogled na svijet (Geertz prema Kumpes, 1989). Etnicitet možemo odrediti kao određeni tip mikrokozmosa ili *malog svijeta* civilizacije, a samim time i religiju kao dio etničke grupe iz segmenta kulture. Tijekom povijesnih kriznih razdoblja, religija kao konfesija preuzela bi etnička obilježja porijekla i povijesne identifikacije, dok bi etnicitet poprimio religijske dimenzije (Kumpes, 1989). Autor osim toga navodi da »U vrijeme konflikata i kriza jedno drugo hrani i čuva, ali ni jedno ni drugo ne može se očuvati nije li otvoreno novome, promjenama, prilagođavanjima i vanjskome«.

Ćimić (2005) nadalje smatra kako:

»religija i nacija raspolažu dovoljnim elanom i sugestivnim principima što im omogućuje da se nameću svojim pripadnicima. Stoga nije neočekivano da se one, u mjeri u kojoj se druga udruživanja i opredjeljenja pokazuju nedostatnim, javljaju kao nezamjenjivi oslonci u potrazi za autentičnim vrijednosnim usmjerenjima. Njihov međudnos najbolje se vidi u tome kako, u pravilu, jedni te isti ljudi, slabeći vezanost uz neki, pohrle u naručje drugom fenomenu«

U takvim situacijama religija je sklona preobražaju i preuzimanju nacionalnog oblića što je izravno određeno čimbenicima koji taj proces potiču ili priječe. Negativno obilježje autor prvenstveno vidi u povijesnoj naravi pojedinih religija koje su više sklone prihvaćanju takvih procesa. Međutim, druge religije se tome čak i odupiru, a ishodište će ovisiti o aktualnoj društvenoj situaciji (Ćimić, 2005). Kao prvi primjer, Ćimić izdvaja uvažavanje nacionalnog statusa Bošnjaka koje je potaknulo odvajanje religijskog i nacionalnog, dok je njihovo povezivanje u prethodnom razdoblju nužno dovelo do ujedinjenja religije u naciju (*vice versa*). Kao drugi primjer on navodi civilne religije (Bellah prema Ćimić, 2005) koje diskretno prikazuju posredništvo i razvedenu interakciju te ujedno služe kao postojana poveznica prema nacionalnom. U skladu sa svojim simboličkim sustavom, civilne religije određuju ulogu i položaj građanina u povijesti, prostoru i vremenu uvjetovane egzistencijom i značenjima (Ćimić, 2005).

3.5 Religija i odgoj

Proučavanjem ovog odnosa se prvenstveno bavio naš sociolog dr. Ljudevit Plačko u svom djelu „Religija i odgoj“. Iako je njegovo djelo u mnogočemu doprinijelo spoznavanju ovog znanstvenog područja, moramo uvažiti činjenicu da su njegova istraživanja proučavala društvo za vrijeme Jugoslavije i istaknuti potrebu za većim znanstvenim interesom u modernom društvu. Nadalje, prije nego što

definiramo pojam odgoja, trebamo objasniti razliku između odgoja i socijalizacije koje se nerijetko upotrebljavaju kao sinonimi.

Dok se pojam odgoja uglavnom odnosi na one akcije i reakcije koji se temelje na osobnim uvjerenjima, motivacijama i vrijednostima pojedinca, socijalizacija obuhvaća procese prenošenja i oblike ponašanja koji su usko povezani s automatizmima u normiranom društvenom ponašanju (Plačko, 1987). Ti mehanizmi u širem smislu olakšavaju pojedincu da se integrira u društvo i omogućuju mu komunikaciju s ljudima. Pojam socijalizacije kao proces prihvatanja svih vrsta normi i ponašanja u društvenom međudjelovanju stoga je suprotstavljen pojmu odgoja koji podrazumijeva procese kojima se na nove generacije nastoji prenijeti sistem vrijednosti i spoznaja, pa tako i duhovne baštine (Plačko, 1987).

Prema Plačku, utjecaj religijskog odgoja možemo proučavati samo iz perspektive specifično religijskog odgojnog područja koje treba ograničiti do realnih granica. Kao prepreku navodi problem religijskog sustava koji želi proširiti područje svojeg djelovanja do mjere koja se preklapa s djelovanjem drugih odgojnih subjekata: obitelji, škole, raznih organizacija i širokog utjecaja općeg društvenog djelovanja. Ima li religijski odgoj utjecaj na pojedince i kakav je zapravo taj utjecaj?

3.5.1 Moralni odgoj

Pitanja moralnog ponašanja na individualnom i društvenom području povezana su s potrebom zajednica prema autonomiji. Prema Plačku (1987), religije s tradicionalnim moralnim porukama se poprilično razlikuju od općeg društvenog morala, pa i stvarnog morala onih koji vjeruju. Osim toga, ljudi se ne znaju postaviti prema normama ponašanja koje religija zastupa te se osjećaju napuštenima i nesigurnima pred moralnim izazovima koji dolaze s modernim procesima u nauci, novih tehnologijama i društvu. Religijska doktrina često se udaljava od realnih svakodnevnih problema koji obuhvaćaju uska područja specifičnog morala i šira područja ljudskog djelovanja, dok se religijske poruke smatraju običnim verbalizmom (Plačko, 1987). Prema tome, ti moralni pokazatelji nemaju nikakvog utjecaja na promjene među ljudima i ne nude nova, prihvatljiva rješenja za pojedinca u suvremenom svijetu.

Oni koji su zaduženi za prilagodbu i pronalaženje rješenja traže oslonac u općim principima u tradiciji kako bi ih prilagodili novim tipovima društvenih odnosa u kojima pokušavaju otkriti stare probleme (Plačko, 1987). Problemi modernog doba stoga se rješavaju starim tehnikama koje nisu uvijek ispravnog karaktera, a moralni problemi više ne variraju na području osobnog morala. Razvijeni međudruštveni i međunarodni odnosi postavljaju pojedinca u odnos grupe spram grupe, a ne osobe prema osobi. Religija je uočila taj problem i posvetila se javnom društvenom moralu, usmjerivši svoje poruke na pitanja društvenih i međunarodnih odnosa, politike, mira, međunarodne trgovine, ljudskih prava, demokracije, pitanja slobode izražavanja i vjerske slobode (Plačko, 1987). Dušobrižnici se i dalje redovito obraćaju problemima individualnog morala, ali u obliku općih vrijednosti koje je potrebno primijeniti na osobnoj razini. Osnovni uzrok Ljudevit Plačko (1987) vidi u osamostaljivanju čovjeka kao

osobe i njegovoj potrebi za samostalnim prosuđivanjem dobra i zla, koji pritom ne dopušta uplitanje u svoje vlastito moralno prosuđivanje. Prisiljena se suočiti sa sve većom individualizacijom, religija je morala promijeniti pristup i staviti naglasak na pravednije društvene i međunarodne odnose te opća društveno-politička pitanja.

Osim toga, religijske su norme individualnog morala postale slične normama društvenog ponašanja i predstavljaju se kao ideal odnosno kao konačan cilj. Pojedinci su tako dobili pravo da sami definiraju osnovne moralne pojmove, pa tako i one pojmove unutar vjerske nauke. Ni u individualnom ni u društvenom moralu norma više nije obvezatna, već težnja za ostvarenjem vrhovnog cilja koja je proizašla kao rješenje za prilagodbu religijskih principa novim zahtjevima svakodnevnog života (Plačko, 1987).

3.5.2 Osobne vrijednosti

Osobne vrijednosti dio su odgoja u kojem se utjecaj religije najviše odražava. »Postoji li razlika u usvajanju osnovnih društvenih vrijednosti i osnovnih normi ponašanja između onih koji vjeruju i onih koji ne vjeruju?« pitanje je koje Plačko (1987) postavlja u svom već navedenom djelu i ujedno na njega odgovara na temelju rezultata dobivenih istraživanjem na području Zagrebačke regije.

Istraživanje se sastojalo od upitnika koji je bio potkrijepljen skupom od 12 vrijednosti (individualnim vrijednostima), a obuhvaćalo je nekoliko skupina: vjernike, neodlučne, nereligiozne i ateiste. Istraživanje je utvrdilo da religije i ostale ideologije nemaju gotovo nikakav značajan utjecaj na formiranje stavova građana, a materijalne vrijednosti (stambene mogućnosti i dobar materijalni položaj čine značajnu stavku među ispitanicima neovisno o tome jesu li vjernici ili ne. Nadalje, nešto niže na ljestvici se nalaze vrijednosti profesije poput zanimljivog, korisnog i raznolikog posla te mogućnost stvaralačkog rada na radnom mjestu, dok je najmanji udio pripadao vrijednosti želje za rukovodećim položajem (Plačko, 1987). Zaključno, religija nije imala značajni odgojni utjecaj na području osobnih vrijednosti kada je riječ o formiranju vjerničke ličnosti.

3.5.3 Obiteljske vrijednosti

Kada su u pitanju obiteljske vrijednosti, utjecaj crkve u sferi svakodnevnog života obuhvaća tek 1/3 vjernika, dok je na neodlučne minimalan, a za ostale kategorije gotovo nikakav. Prema autoru, to je tek posljedica širenja svijesti o selektivnom prihvaćanju religijskih ideja, vrijednosti i stavova što u konačnici dovodi do smanjenog crkvenog autoriteta, odnosno do širenja shvaćanja da autoritet vrijedi toliko koliko vrijede i njegovi argumenti (Plačko, 1987). Nadalje, među vjernicima se proširila ideja da stvarnost mora imati prvenstvo nad teorijom koja se osobito ističe u shvaćanju da Crkva ne bi trebala stvarno nepostojeće brakove smatrati postojećima. Tvrdnja mnogih vjernika zastupa da bi im ona trebala dozvoliti i drugi crkveni brak jednako kao u slučaju ako jedan od bračnih partnera umre (Plačko, 1987).

Na njegov se zaključak nadovezuje i Ćimić (2005) uočivši čestu pojavu *skepticizma* kod vjernika i ateista te navodi da »Skeptik, zacijelo, samim tim što on jest, nije prestao biti skeptičan i prema vlastitoj konačnoj odluci.« Uzrokom razvoja tog religijskog fenomena on smatra pojedinca koji intenzivira refleksiju i koji se približava »duhovnoj sintezi, pretvarajući moćne ulomke u još moćniju cjelinu. I kad se to uspostavi, duhovni rezultat nije statičan, nego trajno otvoren s pulsirajućom cjelinom koja je, dakako, budući proces, podložna mijeni. Stoga je završni stadij, ma koliko bio utemeljen, na momente zdvojan...«

Ostali opće humani principi kao što su: zrelost za brak, humani odnosi između muža i žene, partnerstvo u braku, briga za odgoj djece, odgoj zrele ličnosti i sl. ne preklapaju se s općim društvenim trendovima te ih ljudi prihvaćaju sukladno težnji svakog čovjeka da svoj život učini što kvalitetnijim. Osim toga, sudionici istraživanja daju veliku podršku općem odgoju djece u obiteljima. U toj stavci najviše se ističu vjernici (85,1%), ali za nju se zalažu i nereligiozni te ateisti koji žele veći utjecaj crkve na odgoj djece (Plačko, 1987). Kao objašnjenje ove gotovo potpune korelacije, Plačko navodi težnju obitelji da spriječi loš utjecaj okoline na djecu, što je mnogo više zastupljeno u gradu Zagrebu u odnosu na manja mjesta i sela. Međutim ni ona nisu izuzetak od smanjene društvene kontrole.

Srodno istraživanje iz 2010. godine proveo je i Krunoslav Nikodem koji je ispitivao utjecaj kršćanskog identiteta na percepciju odnosa roditelja i djece. Prema dobivenim rezultatima možemo zaključiti jasan utjecaj kršćanskog identiteta na percepciju dobrog odgoja djece u obitelji. Oni koji vjeruju u postojanje »osobnog Boga«, tjedno odlaze na misu, smatraju se religioznima prema crkvenom učenju te su skloniji kršćanskom praznovjerju i kršćanstvu u obitelji smatraju kako je vjerski odgoj temelj dobrog odgoja. S druge strane, ispitanici koji su se izjasnili kao nereligiozni i koji su skloniji individualiziranom kršćanstvu zastupaju samostalnost djeteta (Nikodem, 2010).

3.5.4 Opće humane vrijednosti

Odgojno djelovanje religije na području međuljudskih odnosa manje se ističe u odnosu na području međusobnog pomaganja. Međuljudska solidarnost koja se zasniva na »ljubavi prema bližnjemu« predstavlja tradicionalni oblik djelovanja neovisno o drugim obilježjima ljudi (Plačko 1987). Pojedinci koji su dalje od religije i koji nisu upoznati s njenom doktrinom te djelovanjem više izdvajaju djelovanje vjerskih zajednica u prilog mira i pravde u svijetu. Pretpostavka se temelji na činjenici da pojedini vjernici mogu malo pridonijeti miru u svijetu, a mnogo više međusobnoj solidarnosti (Plačko, 1987).

Iako religije pridaju religijsko tumačenje spomenutim vrijednostima, u svijesti ljudi i dalje vlada uvjerenje da je riječ o općim ljudskim vrijednostima. Iznimka nije bila ni kategorija vjernika kod koje je segment neutralnih vrijednosti također prevladao vjerski. S druge strane, rezultati dokazuju da su religije sve sklonije inzistiranju na općim društvenim vrijednostima jer su one zastupljenije u svijestima ljudi što je ujedno i pokušaj njihove prilagodbe suvremenu mentalitetu (Plačko, 1987).

4. Zaključak

Suvremeno društvo sklono je brojnim inovacijskim promjenama i njegova se shvaćanja često mijenjaju. Kao primjere takvih fenomena možemo navesti sve veću podršku LGBTQIA+ zajednicama, slobodan izbor rodnih identiteta, intimne odnose prije braka, suživot prije braka, rastave brakova, primjena eutanazije, promijene nastale uslijed korone virusa i dr. Kao dio kolektivne svijesti, mijenja se i religija, odnosno djelovanje vjerskih institucija koje nastoje pronaći najbolji način da zadrže svoje tradicionalne moralne principe i ujedno ponude svojim sljedbenicima odgovore na nove moralne dileme.

Kao i u drugim socijalnim segmentima, individualizam zahvaća i područje religioznosti omogućavajući svakom pojedincu da sam definira u što će vjerovati i da sam određuje što je ispravno, a što nije. Takav razvoj vjerskim institucijama sustavno oduzima autoritet i probuđuje *skepticizam*, kako kod ateista, tako i kod vjernika koji pritom ostaju bez moralnog uzora.

Nadalje, kao što smo mogli vidjeti u ovome radu, religija je već od samih početaka ljudskih društava predstavljala značajan oslonac. Osim što je učvršćivala veze između njihovih članova, ona je djelovala kao jedinstveni zaštitni mehanizam u borbi protiv različitih prepreka i nepovoljnih situacija. Ne smijemo izostaviti i njezine odgovore na osnovna egzistencijalna pitanja kao ni činjenicu da je bila ključan motiv za izazivanje sukoba i ratova. Uz to, ona predstavlja nezaobilazno obilježje gotovo svake kulture.

Dakle, možemo zaključiti da je imala kompleksnu ulogu u stvaranju sveukupne ljudske povijesti, a zadržala ju je i do danas. Neosporno je, međutim, reći kako se njezin značaj promijenio. Iako zapažamo sve manju razliku u vrijednostima između onih religioznih i onih koji to nisu, ne možemo reći da ona gubi svoj utjecaj. U skladu s evolucijom društva, ona mijenja svoju narav i njoj se prilagođava, poprimajući pritom individualni karakter. U skladu s tim karakterom, teško je uočiti neku značajnu razliku u integraciji i socijalizaciji »religioznih« osoba u odnosu na one koje se takvima ne smatraju.

Još jedan problem na koji moramo ukazati jest nedovoljan znanstveni interes za istraživanje ove tematike, što značajno otežava donošenje pouzdanog i konkretnog zaključka. Najobuhvatniji i najkvalitetniji radovi nažalost su zastarjeli te iako većinu njihovih nalaza možemo primijeniti i danas, ona se moraju nadograditi novim spoznajama koje će obuhvatiti sve ključne suvremene fenomene.

Literatura

1. Ćimić, E. (2005.) *Religija, vrijednosna usmjerenost, mladi*, Filozofska istraživanja, Vol. 25, No. 2, str. 461-475., <https://hrcak.srce.hr/clanak/297671>.
2. Durkheim, E., Mimica A. (2008.) *Elementarni oblici religijskog života*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
3. Grubišić, I., Zrinščak, S. (1999.) *Religija i integracija*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
4. Kumpes, J. (1989.) O povezanosti religije i etniciteta, Migracijske i etničke teme, Vol. 5, No. 2-3, str. 191-197., <https://hrcak.srce.hr/clanak/189097>.
5. Nikodem, K. (2010.) *Religija i obitelj. Utjecaj kršćanskog identiteta na percepciju odnosa roditelja i djece*, Socijalna ekologija: Journal for environmental thought and sociological research, Vol. 19, No. 2, str. 173-194., <https://hrcak.srce.hr/clanak/90144>.
6. Plačko Lj. (1987.) *Religija i odgoj*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
7. *Religija* (2021.) Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52381>, pristupljeno: 26. 8. 2023.
8. *Socijalizacija* (2021.) Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56923>, pristupljeno: 26. 8. 2023.
9. *Socijalna integracija* (2021.) Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56928>, pristupljeno: 26. 8. 2023.
10. Šimundža, D. (1977.) *Religija i društvo*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 12, No. 3, str. 193-200., <https://hrcak.srce.hr/clanak/134543>.
11. Vaško, V. (2017.) *Biti bez religije? Refleksije o religioznosti*, Bilten studentskih radova iz filozofije, Vol. 3, No. 3, str. 51-59., <https://hrcak.srce.hr/clanak/301859>.